

POJETÍ NÁRODA VE VÝUCE OBČANSKÉ NAUKY ZA PRVNÍ REPUBLIKY¹

DANA ŠMAJSTRLOVÁ

The aim of the article is to show how the term “nation” was used and worked with in the civics in Czechoslovakia in 1918–1938. The analysis focused on the civics education within the scope of compulsory school attendance. The main sources included curricula published by the Ministry of education and further national education and officially approved textbooks.

According to the official civics curriculum, the subject consisted of two parts: first, the very facts to be taught, and second, the topics that should cultivate the pupils’ character, opinions and behaviour. In both parts, the theme of “nation” was mentioned. The pupils should have acquired basic pieces of knowledge about the nation, its origin and its relation to the state. At the same time, they should have acquired and cultivated a positive relationship to the nation.

The school education is understood as a means by which collective memory and, in a longer time period, also historical consciousness can be purposefully influenced. Therefore, we can conclude that the understanding of nation and its role as described above was meant to become a part of generation of pupils fulfilling their compulsory school attendance in the era of the First Czechoslovak Republic.

Key words: Civics; education; textbooks; collective memory; nation; Czechoslovakia 1918–1938.

Národnostní problematika a kolektivní paměť

Národ je široce používaný pojem, jehož pojetí se v minulosti různě proměňovalo a vyvíjelo. Jak uvádí M. Hroch, v 19. a první polovině 20. století převažovalo mezi autory prací na toto téma primordialistické pojetí vycházející z předpokladu, že národ je útvar, který existoval již od nepaměti.² Právě do tohoto časového období spadá vznik prvního samostatného československého státu v roce 1918. Jeho představitelé proto odkazovali na dlouhou historii československého národa, když např. ve Washingtonské deklaraci uváděli, že „... náš národ povolal Habsburky na český trůn ze své svobodné vůle“³, a i jinak poukazovali na dlouhou historii svého národa a útlak, kterému musel čelit ze strany Habsburské monarchie.

Doba první republiky, a především její zánik a události spojené s druhou světovou válkou, se však zároveň kryjí s obdobím, které autoři významných studií o národnostní problematice spojují s vrcholem nacionalismu.⁴ Také tato otázka byla v Československu velmi aktuální, přede-

¹ Příspěvek vznikl za podpory MŠMT, grant IGA_FF_2017_017 (Společnost v historickém vývoji od středověku po moderní věk III.).

² HROCH, M.: *Národy nejsou dílem náhody. Příčiny a předpoklady utváření moderních evropských národů*. Praha 2009, s. 18.

³ *Výhlášení československé samostatnosti zahraniční prozatímní vládou*. 16. října 1918. In: GALANDAUER, J.: *Vznik Československé republiky 1918. Programy, projekty, perspektivy*. Praha 1988, s. 311–312.

⁴ GELLNER, E.: *Nacionalismus*. Brno 2013, s. 62–63; HOBSBAWM, E. J.: *Národy a nacionalismus od roku 1780. Programy, mýty, realita*. Brno 2000, s. 127–158.

vším kvůli národnostnímu složení nového státu. Aby Češi a Slováci představovali v novém státě národnostní většinu a mohli se dovolávat práva na sebeurčení, byla přijata jako oficiální státní ideologie myšlenka čechoslovakismu hovořící o tom, že Češi a Slováci jsou dvě větve téhož národa.⁵ V opačném případě by totiž Slováků bylo méně než Němců, kteří tvořili 23 % obyvatelstva nového státu.⁶

Je tedy patrné, že národnostní problematika byla v Československu velmi aktuální. Cílem této práce je ukázat, jak se s tímto tématem pracovalo ve zcela novém vyučovacím předmětu, který byl v Československu zaveden do škol, aby si žáci osvojili „základní poznatky o státě československém.“⁷ Tímto předmětem byla občanská nauka a výchova. První část studie se věnuje občanské nauce v systému československého školství, je zde ve stručnosti popsáno zavedení tohoto předmětu do škol a také je poukázáno na to, jak byla výuka tohoto předmětu ovlivňována aktuální politickou situací.

Další výzkum je pak zaměřen na tři oblasti. Nejdříve je pojem národ zařazen do kontextu dalšího učiva a do ročníků ve škole. Je poukázáno na to, jak staří žáci se s tímto pojmem měli setkávat a v jakém kontextu se o národě vyučovalo. Dále je popsána samotná práce s pojmem národ, tedy zda byl tento pojem nějak definován, a pokud ano, jakým způsobem. V poslední části jsou pak zanalyzovány konkrétní případy z učebnic – jak se psalo o českém, resp. československém národě, jak byla pojímána jeho historická role, co učebnice psaly o dalších národech žijících v Československu apod. Vzhledem k tomu, že pro výuku občanské nauky byla stěžejní výuka v rámci povinné školní docházky, zabývá se výzkum výukou občanské nauky na obecných a měšťanských školách, a nikoliv na vyšších stupních škol. Pro analýzu byly použity jednak učební osnovy vydané Ministerstvem školství a národní osvěty, jednak učebnice, které měly oficiální schválení.⁸

Školní výuku je také možno chápat jako prostředek k cílenému ovlivňování kolektivní paměti a v dlouhodobějším měřítku tedy také k vytváření historického vědomí. Vzhledem k tomu je možno říci, že tato studie je příspěvkem k poznání toho, jaké pojetí národa a jeho role se mělo stát součástí kolektivní paměti generace, která později zažila Mnichovskou dohodu, vznik Protektorátu Čechy a Morava a odsun německého obyvatelstva po druhé světové válce, tedy události, které byly úzce spojeny s problematikou soužití národů ve střední Evropě.

Občanská nauka a výchova v systému prvorepublikového školství

Školský systém první Československé republiky přímo navazoval na ten, který existoval již za Rakouska-Uherska. Nadále tedy existovala povinná osmiletá školní docházka pro děti od šesti

⁵ JOHN, M.: *Čechoslovakismus a ČSR 1914–1938*. Beroun 1994, s. 59.

⁶ *Sčítání lidu v republice Československé ze dne 1. prosince 1930. Díl 1. Růst, koncentrace a hustota obyvatelstva, pohlaví, věkové rozvrstvení, rodinný stav, státní příslušnost, národnost, náboženské vyznání*. Praha 1934, s. 46.

⁷ *Výnos ministerstva školství a národní osvěty ze dne 11. dubna 1923, č. 44.457-I, jímž se vyhláší učební osnovy občanské nauky a výchovy pro školy obecné, občanské a pro jednoroční kursy při školách občanských* (dále jen *Výnos č. 44.457-I*). In: *Věstník ministerstva školství a národní osvěty* 5, 1923, č. 4, s. 210.

⁸ Učebnic občanské nauky vyšlo v letech 1918–1938 více než sto. Pro analýzu byl vybrán vzorek dvaceti čtyř učebnic ze sedmi edičních řad, který zahrnoval jak učebnice pro obecné, tak pro měšťanské školy, a to z dvacátých i třicátých let. Na jejich napsání se podílelo osm autorů, především pedagogů. Až na jedinou výjimku sestávaly všechny edice ze tří dílů, učivo však bylo v těchto dílech členěno různě, podle toho, zda byl díl určen pro více ročníků, nebo pouze pro jeden. Rozdíl byl také v celkové koncepci učebnic – některé byly koncipovány jako sbírka konkrétních příběhů a příkladů k jednotlivým tématům, další byly pojaty jako klasické výkladové učebnice, jedna ediční řada byla de facto učebnicemi dějepisu, ve kterých byl občanské nauce věnován jen stručný přehled v závěru knihy, a jedna ediční řada měla charakter příručky pro učitele. Pro úplný přehled učebnic z období první republiky viz VLKOVÁ, B. (ed.): *Historické učebnice občanské nauky a výchovy ve fondu SPKK (1912–1948)*. Praha 1996, s. 7–24.

do čtrnácti let, která se mohla plnit čtyřmi různými způsoby: osm let v obecné škole, osm let v měšťanské škole, pět let na obecné a zbývající tři na měšťanské škole nebo pět let na obecné škole a další tři roky na nižším stupni střední školy.⁹

Ministerstvo školství a národní osvěty věnovalo vzdělávání občanů nového státu ve věcech týkajících se demokracie a fungování státu velkou pozornost, ale samotné zavedení občanské nauky jako povinného předmětu do škol bylo až jedním z posledních opatření v této věci. Již v únoru roku 1919 byl vydán zákon o „organizaci lidových kursů občanské výchovy.“¹⁰ Ty měly být pořádány bezplatně po celé republice, aby se občanům dostalo „odborného lidového výkladu o ústrojí státu, o působnosti jeho ve všech oborech jeho činnosti a o právech a povinnostech občanů.“¹¹ Od začátku se však také hovořilo o nutnosti zavést vzdělávání v této oblasti do škol. Nejprve byly vydávány předpisy obecnějšího rázu, např. zákon o „výchovném významu naší doby“¹², který hovořil o tom, že se odehrávají „zjevy veliké, ano nesmírné důležitosti... z nichž může škola vytežiti řadu poznatků... hlavně poučením v oboru nauky občanské.“¹³

Samotné zavedení občanské nauky do škol proběhlo ve dvou krocích. Tím prvním byl výnos ministerstva z roku 1919, který sice ještě neurčoval přesné počty hodin nebo osnovy předmětu, nicméně vyzýval učitele, aby „již nyní věnovali občanské nauce při práci školní zvláštní pozornost.“¹⁴ Zároveň jsou v tomto výnose poprvé formulovány cíle občanské nauky, totiž aby připravila nejširší vrstvy na život v demokratickém státě, konkrétně je poučila o „mravní, sociální a hospodářské podstatě státu a jeho organizaci, o právech a povinnostech občanských, o moderních proudech a hnutích společenských...“¹⁵

Až v roce 1922 pak byla občanská nauka zavedena jako samostatný povinný předmět na obecných a měšťanských školách.¹⁶ Měla být vyučována na všech školách bez ohledu na vyučovací jazyk a oficiální název předmětu zněl „občanská nauka a výchova.“¹⁷ Osnovy pro obecné a měšťanské školy byly vydány 11. dubna 1923 a mělo se podle nich začít učit od školního roku 1923/1924.¹⁸ Hned v srpnu roku 1923 byly také stanoveny týdenní dotace hodin na školách, „aby bylo lze zařaditi do učebního plánu škol obecných a občanských nové povinné předměty.“¹⁹ Občanská nauka se měla vyučovat dvě hodiny týdně ve všech ročnících obecné i měšťanské školy. Platnost osnov z roku 1923 byla dále prodloužena v roce 1926²⁰ a další změny tak výuka

⁹ ŠUSTOVÁ, M.: *Stalo se v zemi české. Jak se vyučoval dějepis.* (Dále jen *Jak se vyučoval dějepis*). Praha 2009, s. 7.

¹⁰ *Zákon ze dne 7. února 1919 o organizaci lidových kursů občanské výchovy.* In: *Věstník Ministerstva školství a národní osvěty* 1, 1919, č. 1, s. 7.

¹¹ *Tamtéž*, s. 7.

¹² *Výnos ministerstva školství a národní osvěty ze dne 15. ledna 1919, č. 3303, o výchovném významu naší doby.* In: *Věstník Ministerstva školství a národní osvěty* 1, 1919, č. 1, s. 16.

¹³ *Tamtéž*, s. 16.

¹⁴ *Výnos ministerstva školství a národní osvěty ze dne 29. srpna 1919, č. 37.581, o vyučování občanské nauce na školách obecných a občanských.* In: *Věstník Ministerstva školství a národní osvěty* 1, 1919, č. 14, s. 231–232.

¹⁵ *Tamtéž*, s. 231.

¹⁶ *Zákon 226/1922 Sb. ze dne 13. 7. 1922, jímž se mění a doplňují zákony o školách obecných a občanských, §1.* Dostupné z: <http://www.epravo.cz/vyhledavani-aspi/?Id=3020&Section=1&IdPara=1&ParaC=2> [cit. dne 19. 1. 2017].

¹⁷ *Tamtéž*.

¹⁸ *Výnos č. 44.457-I, s. 214.*

¹⁹ *Výnos ministerstva školství a národní osvěty ze dne 4. srpna 1923, č. 92.189-I, o počtu týdenních hodin vyučovacích pro jednotlivé druhy a stupně škol obecných a pro školy občanské.* In: *Věstník ministerstva školství a národní osvěty* 5, 1923, č. 8, s. 452.

²⁰ *Výnos ministerstva školství a národní osvěty ze dne 26. června 1926, č. 27.080-I, jímž se prodlužuje platnost učebních osnov občanské nauky a výchovy pro školy obecné, občanské a pro jednorocní kursy při školách občanských.* In: *Věstník ministerstva školství a národní osvěty* 8, 1926, č. 7, s. 176.

občanské nauky dostála až v letech 1932–1933. Tehdy byly vydány nové učební osnovy pro obecné i měšťanské školy, které snížily hodinovou dotaci na jednu hodinu týdně.²¹

Od počátku první republiky byly vydávány zákazy jakékoliv politické agitace na školách²², účasti žactva na demonstracích či politických průvodech²³, nošení politických odznaků²⁴ apod. V dubnu roku 1933 pak byl přímo vydán předpis o „nenáležitých projevech ve škole a státoobčanské výchově.“²⁵ Výnos začínal konstatováním, že „ohlas některých událostí poslední doby projevil se tu a tam nepřipustným způsobem také ve školách.“²⁶ Proto byly znova připomínány všechny výše uvedené zákazy a k tomu bylo nově přidáno, že žáci mají být na školách vychováváni k „přátelskému soužití, k národnostní a náboženské a společenské snášenlivosti, k oddanosti k Československé republice a k úctě k jejímu demokratickému zřízení.“²⁷ Učitelům bylo zakázáno jakékoliv konání, které by mělo ráz agitace nebo by „odporovalo demokratické ústavě našeho státu.“²⁸

Výnos byl doplněn v září téhož roku o odstavec, jenž stanovoval, že „při učení občanské nauce nebo jiným učebním předmětům... výklady a všechny jiné projevy učitelovy [musí se] přesně shodovati s platnými ústavními i jinými zákony Československé republiky.“²⁹ Zejména měla být připomínána ta část ústavy, která definovala Československo jako „jednotný a nedílný státní celek s jednou a nedílnou státní suverenitou.“³⁰ Další předpis z roku 1938 pak hovořil o tom, že výše uvedené zásady by mohly být porušeny, kdyby „se vyskytla určitá jednání učitelstva a profesorstva... jimiž by byla projevoována příslušnost k určitým politickým směrům a názorům.“³¹

Občanská nauka byla tedy více než kterýkoliv jiný předmět ovlivněna stavem společnosti v Československu a na předpisech, které upravovaly její výuku, je možno vidět, co bylo ve státě při výchově budoucích občanů chápáno jako prioritní. Osnovy stanovovaly, že tato výchova měla začít ihned po nástupu žáků do první třídy obecné školy. Počty týdenních hodinových dotací se průběhu let změnily, nicméně každou změnu provázela apelace na výchovný význam předmětu a jeho důležitost. Další předpisy zároveň ukazovaly, že praxe na školách byla odlišná od osnov, a proto se opakovaně zakazovalo prosazování politických názorů na školách a byla podtrhována

²¹ Osnovy pro měšťanské školy se opět takřka shodovaly s osnovami pro šestou až osmou třídu škol obecných. Srov. *Výnos ministerstva školství a národní osvěty ze dne 10. července 1933, č. 67.311/33-I, jímž se upravují a vyhlášují definitivní normální učební osnovy pro obecné (ludové) školy* (dále jen *Výnos č. 67.311/33-I*). In: *Věstník ministerstva školství a národní osvěty* 15, 1933, č. 7, s. 158–159; *Výnos ministerstva školství a národní osvěty ze dne 9. června 1932, č. 69.485-I, jímž se stanoví normální učební osnovy pro měšťanské školy*. In: *Věstník ministerstva školství a národní osvěty* 14, 1932, č. 6, s. 100.

²² *Výnos ministerstva školství a národní osvěty ze dne 3. března 1919, č. 1201, o volební agitaci na školách*. In: *Věstník ministerstva školství a národní osvěty* 1, 1919, č. 4, s. 64.

²³ *Výnos ministerstva školství a národní osvěty ze dne 8. června 1926, č. 54.134-II, o účasti žáků při politických průvodech*. In: *Věstník ministerstva školství a národní osvěty* 8, 1926, č. 7, s. 175.

²⁴ *Výnos ministerstva školství a národní osvěty ze dne 29. února 1924, č. 149482/1923-II, o zákazu nositi skobové kříže*. In: *Věstník ministerstva školství a národní osvěty* 6, 1924, č. 4, s. 137.

²⁵ *Výnos ministerstva školství a národní osvěty ze dne 12. dubna 1933, č. 40.659-I, o nenáležitých projevech ve škole a o státoobčanské výchově*. In: *Věstník ministerstva školství a národní osvěty* 15, 1933, č. 4, s. 81–82.

²⁶ Tamtéž, s. 81.

²⁷ Tamtéž, s. 82.

²⁸ Tamtéž, s. 82.

²⁹ *Výnos ministerstva školství a národní osvěty ze dne 11. září 1933, č. 4184 přes., o státoobčanské výchově na školách národních, středních a odborných všech stupňů*. (dále jen *Výnos č. 4481*). In: *Věstník ministerstva školství a národní osvěty* 15, 1933, č. 9, s. 254.

³⁰ *Výnos č. 4481, s. 254.*

³¹ *Výnos ministerstva školství a národní osvěty ze dne 1. dubna 1938, č. 2.289 přes., o nenáležitých projevech a o státoobčanské výchově*. In: *Věstník ministerstva školství a národní osvěty* 20, 1938, č. 4, s. 134–135.

důležitost toho, aby se učila pouze fakta vycházející z československé ústavy, především co se nedělitelnosti území a státní suverenity týče. Všechny tyto předpisy vyšly ve třicátých letech a je tedy pravděpodobné, že podnětem k jejich vydání byly posuny v česko-německých vztazích v Československu dané politickou situací ve Výmarské republice.

Ministerstvo školství a národní osvěty určovalo také pravidla, jak mají v nově vzniklé republice vypadat učebnice. Hned v úvodu výnosu z roku 1919 se k tomuto tématu psalo, že „učebné knihy... nevyhovují namnoze poměrům státním.“³² Z tohoto důvodu došlo k několika změnám: zakazovalo se používat učebnice vydané v cizině (kromě zvláštních případů určených ministerstvem) a nově musela být ministerstvu ke schválení předkládána i nezměněná vydání knih.³³ Výnos dále uváděl: „Ačkoli jest samozřejmé, že všechny knihy učebné mají býti psány v duchu československé republiky, přece učí se dosud ještě podle knih, obsahujících články a stati loyálně rakouské a jiné věci, nesrovnávající se s duchem republiky... Jest nepřípustno, aby takové učebnice pro budoucnost byly ponechány v rukách školní mládeže...“³⁴

Postup recenzního řízení, při kterém se posuzovalo, zda učebnice splňuje stanovené podmínky, byl tento: nakladatelství zaslalo ministerstvu návrh učebnicového textu, který byl následně ministerstvem přeposlán nejméně dvěma recenzentům. Poté se řešily připomínky, mohly se konat i společné schůzky nakladatele, autora, recenzentů a úředníků z ministerstva.³⁵ D. Státník, autor studie zabývající se touto problematikou, uvádí k počtu schválených učebnic následující: „Většina posudků byla z nejrůznějších důvodů zamítavá. Poměrně často bylo dodatečné schválení podmíněno někdy velmi obsáhlým přepracováním, nejen oprav věcných chyb, jejichž výčet mnohdy zaplnil mnoho stran...“³⁶ Pokud učebnice schválení získala, bylo to vždy uvedeno na jejím titulním listě. Takovéto učebnice je tedy možno chápat jako prameny normativní povahy, na jejichž základě je možno analyzovat úmysl, jak měla vypadat kolektivní paměť určitého národa, nikoliv však její skutečnou podobu, která byla kromě působení škol ovlivňována také médií, veřejným míněním, výchovou v rodinách apod.

Učivo o národu v osnovách pro obecné a měšťanské školy

První část osnov z roku 1923 se věnovala novému předmětu v obecnější rovině. Ihned v úvodu byly shrnuty cíle předmětu, totiž naučit žáky „základní poznatky o státě československém...“³⁷ V pasáži, která cíle dále rozvíjela, bylo zároveň připomenuto, že tento předmět je „výchovou k demokracii, k lásce k národu, ke vzájemné snášenlivosti, úctě a lásce. Z toho důvodu všemu učitelstvu... budiž zakázáno dotýkati se nepřátelsky při vyučování kteréhokoliv přesvědčení a kteréhokoliv národnosti.“³⁸

Z hlediska samotného učiva byly podrobněji rozepsány osnovy pro obecné školy. Osnovy byly rozděleny do tří stupňů – pro první až třetí třídu (nižší stupeň), pro čtvrtou a pátou třídu (střední stupeň) a pro šestou až osmou třídu (vyšší stupeň).³⁹ Učivo pro jednotlivé stupně bylo

³² Výnos č. 55.900, 18./XII. 1919. *O učebnicích středoškolských* (dále jen *Výnos č. 55.900*). In: *Věstník ministerstva školství a národní osvěty* 2, 1919, č. 1, s. 2.

³³ Tamtéž, s. 2.

³⁴ *Výnos č. 55.900*, s. 2.

³⁵ STÁTNÍK, D.: *Boj o duši dítěte podle Ministerstva školství a národní osvěty*. In: ŠUSTOVÁ, M. (ed.): *Názorné vyučování a škola. Historický vývoj a současné trendy používání didaktických pomůcek*. Praha 2013, s. 106.

³⁶ Tamtéž, s. 107.

³⁷ *Výnos č. 44.457-I*, s. 210.

³⁸ Tamtéž, s. 210.

³⁹ Tamtéž, s. 210–212.

členěno do větších tematických celků, u nichž byly rozepsány jednotlivé části učiva. Ty měly buď neutrální podobu (např. „Vznik společenství“,⁴⁰ „Obecní a veřejný majetek“⁴¹ apod.), nebo byly formulovány jako rozkazovací věty („Měj úctu k cizímu majetku!“⁴² „Plň závazky přesně!“⁴³ „Nedej se olizovati zvířaty!“⁴⁴).

Na nižším stupni byla občanská nauka připojena k prvouce a měla se vyučovat pouze prakticky.⁴⁵ Učivo zahrnovalo pět tematických celků, z nichž žádný se nezabýval problematikou národa, protože učivo se týkalo buď přímo žáků samotných (jejich chování nebo zdraví) nebo jejich nejbližšího okolí – obce, školy a rodiny.⁴⁶ Na středním stupni se občanská nauka měla částečně vyučovat spolu s vlastivědou, ale pro učivo, které takto propojit nešlo, již byly zavedeny samostatné hodiny. Žáci se ve výuce poprvé zabývali problematikou národa, protože v osnovách byl zaveden celek „Domovina, národ a vlast.“⁴⁷ Předepsané učivo pak nezahrnovalo pouze základní faktografii o národu, ale také učivo s názvem „Miluj národ a vlast!“⁴⁸

Na vyšším stupni, tedy v šesté až osmé třídě, se již občanská nauka měla vyučovat zcela samostatně⁴⁹ a s problematikou národa se zde žáci setkávali v nejvyšší míře. V samostatném celku „Národ a společnost“⁵⁰ bylo zahrnuto učivo o vzniku národa, národních zápasech, ale také o vlastenectví nebo obětavosti. Dále bylo v učivu o lidskosti předepsáno, aby se žáci učili o rovnosti národů⁵¹, a v tematickém celku o „zařízeních občanských a státních“⁵² se měl probírat vztah státu a národa a právo menšin.

Nové osnovy z let 1932–1933 pak stanovily ve výuce občanské nauky několik změn. Měla se samostatně učit již od třetí třídy, a to jednu hodinu týdně. Také učivo pro jednotlivé ročníky bylo formulováno jinak, zcela vypuštěny byly rozkazovací věty a učivo nebylo děleno do jednotlivých bloků.⁵³ Zachováno naopak zůstalo podtrhování významu občanské nauky jako výchovného předmětu. V obecném úvodu k osnovám se přímo psalo, že občanská nauka je spolu s vlastivědou „sjednocovacím středem školní práce a společným základem pro výchovné působení“⁵⁴ (na středním stupni škol), popř. že tvoří spolu s věcnými naukami „výchovný střed veškeré školní práce“⁵⁵ (na vyšším stupni).

Učivo o národu se pak vyskytovalo v učivu třetí až páté třídy (probouzení lásky k národu a vlasti, národní snášenlivost)⁵⁶, zatímco v šestém a sedmém ročníku nebyla národnostní problematika explicitně zmíněna. Až v osmém ročníku byly zahrnuty celky o státě, národu, kulturním společenství národů a svazu národů.⁵⁷

⁴⁰ Tamtéž, s. 215.

⁴¹ Tamtéž, s. 215.

⁴² Tamtéž, s. 214.

⁴³ Tamtéž, s. 214.

⁴⁴ Tamtéž, s. 214.

⁴⁵ *Výnos č. 44.457-I*, s. 210.

⁴⁶ Tamtéž, s. 214.

⁴⁷ Tamtéž, s. 215.

⁴⁸ Tamtéž, s. 215.

⁴⁹ Tamtéž, s. 212.

⁵⁰ Tamtéž, s. 216.

⁵¹ Tamtéž, s. 216.

⁵² Tamtéž, s. 216.

⁵³ *Výnos č. 67.311/33-I*, s. 159.

⁵⁴ Tamtéž, s. 146.

⁵⁵ Tamtéž, s. 146.

⁵⁶ Tamtéž, s. 159.

⁵⁷ *Výnos č. 67.311/33-I*, s. 159.

Obecně je možno říci, že osnovy občanské nauky definovaly učivo sestávající ze dvou hlavních složek – z faktografického výkladu a z učiva, jehož hlavním cílem bylo kultivovat žákovu osobnost, názory a chování. Učivo o národu bylo zahrnuto v obou těchto složkách – žáci si měli osvojit základní poznatky o národě, jeho vzniku a vztahu ke státu, a zároveň měl být kultivován a budován jejich pozitivní vztah k národu. Učivo o národu nebylo zahrnuto v nejnižších ročnících, kdy se žáci měli zaměřovat na poznávání svého nejbližšího okolí. S problematikou národa se poprvé setkali až ve třetí (od r. 1933), resp. čtvrté třídě (do roku 1933) obecné školy, tedy zhruba v osmi až devíti letech věku. Pokud by učitelé byli úspěšní a předepsané osnovy by skutečně naplnili, pak by občanská nauka bezesporu splnila svůj vytyčený cíl, totiž vychovávat „občanstvo československé.“⁵⁸

Učebnice oficiálně schválené Ministerstvem školství a národní osvěty pak kopírovaly vývoj osnov. Zatímco nejstarší učebnice občanské nauky se omezovaly na velmi stručný přehled přidaný za dějepisné učivo,⁵⁹ ediční řady, které vyšly po roce 1923, již přesně odpovídaly předepsaným osnovám a jejich kapitoly se většinou jmenovaly úplně stejně jako v osnovách („Domovina, národ a vlast...“).⁶⁰ Učebnice z konce třicátých let již nepřebíraly doslovné názvy kapitol, ale učivo v jednotlivých ročnících opět odpovídalo předepsaným osnovám a rozdělení do ročníků.⁶¹ Jinými slovy, učebnice detailněji rozepisovaly základní výukové cíle definované ministerstvem a jejich analýza tak umožňuje hlubší rozbor toho, jak vypadal státem schválený názor na problematiku národa, který si měli osvojit všichni český mluvící žáci v Československu.

Definice národa v učebnicích

Ze sedmi edičních řad, které byly použity k výzkumu, se tři definováním pojmu národ vůbec nezabývaly. Učebnice L. Horáka, kde se učivo občanské nauky pouze přičlenilo za dějepisné učivo, používala pojem národ bez jakéhokoliv vysvětlení. Naopak jej ale používala k definování dalších pojmů, neboť se v ní psalo, že „spojení příbuzných drobných národů na území dosti velkém“⁶² se nyní nazývá vlast nebo země. Příručka pro učitele J. O. Novotného sice obsahovala kapitolu „Rodina, rod, národ“⁶³, vůbec se v ní ale nezabývala problematikou národa, nýbrž uváděla, že „z několika rodin vzniká obec, z několika obcí okres, z okresů župa, ze žup země, stát.“⁶⁴ Žádnou definici také nebylo možné nalézt ve sbírce příkladů od autorů J. Horčíčka a J. Ledra, protože tato učebnice se zaměřovala skutečně jen na konkrétní příklady, které měly žákům ilustrovat učivo popsané v související ediční řadě *Mladý republikán*.

Na rozhraní mezi učebnicemi, které národ nedefinovaly vůbec, a těmi, které definici věnovaly poměrně velký prostor, se nachází učebnice od J. Poulička. Ta kapitolu věnovanou národu

⁵⁸ *Výnos č. 44.457-I*, s. 210.

⁵⁹ Např. HORÁK, L.: *Dějepis a nauka občanská. Pro I. třídu měšťanských škol*. Díl I. (dále jen *Dějepis a občanská nauka*. Díl I.). Praha 1921.

⁶⁰ Srov. *Výnos č. 44.457-I*, s. 214–216; ČAHA, A.: *Na cestu životem. Základy občanské nauky a výchovy*. Díl I. (dále jen *Na cestu životem*. Díl I.). Brno 1923; HORČIČKA, J. – LEDR, J.: *Mladý republikán. Listy z občanské nauky a výchovy pro československou mládež*. Díl II. (dále jen *Mladý republikán*. Díl II.). Praha 1924.

⁶¹ Srov. *Výnos č. 67.311/33-I*, s. 159; POULÍČEK, F. – SPILKA, J.: *Občanská nauka a výchova pro obecné školy*. Díl I. (dále jen *Občanská nauka*. Díl I.). Praha 1937; SKOŘEPA, M.: *Červánky. Občanská nauka a výchova v úkolech*. Díl I. (dále jen *Červánky*. Díl I.). Praha 1936.

⁶² HORÁK, L.: *Dějepis a občanská nauka*. Díl I., s. 153.

⁶³ NOVOTNÝ, J. O.: *Příručka občanské nauky a výchovy*. Díl III. (dále jen *Příručka občanské nauky*. Díl III.). Praha 1923, s. 27.

⁶⁴ Tamtéž, s. 27.

a vlasti otevírá prohlášením „Jsme národ. Jsme jedno tělo, jedna duše...“⁶⁵ Jako jediný znak národa uvádí tato učebnice jazyk a nabádá žáky, aby si ho vážili, neboť právě on „z nás činí jeden národ!“⁶⁶

Zbývající tři analyzované ediční řady pak podávaly ve svém výkladu rozsáhlejší vysvětlení toho, co je to národ. Ve všech případech učebnice pracovaly s pojmy „rodina“ a „rod“ a vysvětlovaly, že „rodiny vzrostly v rody, rody tvoří národ.“⁶⁷ Dvě ediční řady shodně používají definici z Komenského *Štěstí národa* a definují národ jako „množství lidí, zrozených z téhož kmene, bydlících na téměř místě ve světě..., užívajících téhož zvláštního jazyka a tím spojených týmiž svazky společné lásky, svornosti a snahy o dobro obecné.“⁶⁸ Třetí ediční řada od J. Skořepy pak národ vymezuje pomocí tří základních znaků, totiž řeči, kultury, ke které řadí nejen zvyky, obyčeje a dějiny, ale také stejné politické cíle, a národního vědomí.⁶⁹ Dvě řady k definici ještě dodávaly vymezení národa oproti státu. Jedna učebnice vysvětluje, že stát vznikl tím, že si „národ vytvořil poněmhu řády, jimiž se řídil“⁷⁰, druhá uvádí: „národ je útvar od přírody, stát vznikl z lidské vůle.“⁷¹

Přestože se tedy v učebnicích vyskytují celé kapitoly, které mají národ již ve svém názvu, a přesto, že učební osnovy definovaly, že učivo o národu je povinnou součástí výuky občanské nauky, nabízí definici tohoto pojmu jen menší část učebnic. Pokud tak činí, odkazují především na společný jazyk, obývané území a společenské svazky mezi lidmi. Je tedy možné říci, že v obecné rovině se žáci za první republiky o chápání a vymezení národa příliš mnoho nedozvěděli. Poslední část výzkumu se proto zabývá otázkou, jak učebnice pracovaly s konkrétními příklady a zda se učebnicové texty více věnovaly konkrétním národům žijícím v Československu.

Čechoslávci, Češi, Němci... Práce s konkrétními příklady

Přestože v období první československé republiky byla idea čechoslovakismu součástí oficiální státní ideologie,⁷² v učebnicích občanské nauky se příliš neodrazila.⁷³ V textech byly zcela volně užívány a zaměňovány pojmy „český“ a „československý“ a mnohé učebnice tak psaly pouze o Čechách a českém národě, např. „Kdo z Čechů by nemiloval své vlasti... Kdyby snad někdy nepřítel chtěl opět do poroby uvrhnouti náš národ a napadl naši vlast... po vzoru svých husitských předků dovedou i dnešní Čechové umřít za to, co je jim nejsvětější...“⁷⁴ Pouze ve dvou učebnicích (od A. Cahy a J. Skořepy) bylo ve výkladu o národě a Československu expli-

⁶⁵ POULÍČEK, F. – SPILKA, J.: *Občanská nauka a výchova pro obecné školy*. Díl II. (dále jen *Občanská nauka*. Díl II.). Praha 1937, s. 15.

⁶⁶ Tamtéž, s. 15.

⁶⁷ SKOŘEPA, M.: *Červánky*. Díl I., s. 19; Srov. CAHA, A.: *Na cestu životem. Základy občanské nauky a výchovy*. Díl III. (dále jen *Na cestu životem*. Díl III.). Brno 1923, s. 5.

⁶⁸ Srov. KOMENSKÝ, J. A.: *Štěstí národa*. Praha 1901, s. 9; CAHA, A.: *Na cestu životem*. Díl III., s. 126–127.; HORČIČKA, J. – LEDR, J.: *Mladý republikán. Listy z občanské nauky a výchovy pro československou mládež*. Díl VI. Praha 1924, s. 1–2.

⁶⁹ SKOŘEPA, M.: *Červánky. Občanská nauka a výchova v úkolech*. Díl III. (dále jen *Červánky*. Díl III.). Praha 1934, s. 5–6.

⁷⁰ HORČIČKA, J. – LEDR, J.: *Mladý republikán*. Díl VI., s. 2.

⁷¹ SKOŘEPA, M.: *Červánky*. Díl I., s. 21.

⁷² JOHN, M.: *c. d.*, s. 59.

⁷³ Mnohem více se idea čechoslovakismu projevila v učebnicích dějepisu. Viz ŠMAJSTRLOVÁ, D.: *Idea čechoslovakismu v dějepisných učebnicích první republiky 1918–1938*. (Diplomová práce). Olomouc 2016, s. 90–92.

⁷⁴ CAHA, A.: *Na cestu životem*. Díl I., s. 8.

citně řečeno, že „Češi a Slováci jsou jeden národ“⁷⁵ a že „České země by nemohly býti bez Slovenska, Slovensko by se neobešlo bez českých zemí.“⁷⁶

Větší shoda panovala v tom, jak učebnice pracovaly s popisem národnostního složení nově vzniklého státu a s postojem k ostatním národnostem, které v Československu žily. Tato problematika se poprvé nepřímo objevovala v kapitolách věnovaných dějinám Československa, které však neobsahovaly ucelený chronologický výklad, ale zaměřovaly se jen na vybrané události a období. Často byly vyjmenovávány významné postavy z českých dějin, které byly označovány jako „velicí vlastenci“⁷⁷ nebo „velcí mužové a ženy naší minulosti.“⁷⁸ Mezi ně byli řazeni např. J. Hus, J. Žižka, J. A. Komenský nebo K. Havlíček Borovský.⁷⁹ Zcela výjimečné místo pak zaujímal T. G. Masaryk, označovaný jako „drahý tatíček“⁸⁰ nebo „otec naší národní svobody“⁸¹ a „Osvoboditel.“⁸² Z dějin československého státu bylo pak jednoznačně nejvíce místa věnováno období habsburské vlády a následnému vzniku Československa. Období mezi lety 1526–1918 bylo popisováno v těch nejčernějších barvách, texty psaly o „otroctví státu rakousko-uherského“⁸³ nebo o „habsburském jhu.“⁸⁴ Většina neštěstí pak byla dávana do přímé souvislosti s Němci a Maďary žijícími v habsburském soustátí, o kterých učebnice psaly, že „ač v menšině, snažili se všemi prostředky udržeti staré výsady oproti národům ostatním“⁸⁵ nebo že „utiskovali ostatní národy.“⁸⁶ Z tohoto důvodu pak mohl být vznik Československa popisován jako slavné a spravedlivé vítězství, jako „svátek osvobození“⁸⁷ a „den svobody.“⁸⁸

V dalších kapitolách se učebnice přímo zabývaly národnostním složením Československa, do něhož se promítalo výše popsané pojetí historické role Němců a Maďarů. Učebnice žáky nejprve informovaly o tom, že Československo je státem národnostně smíšeným⁸⁹, dvě pak přímo uváděly výsledky sčítání lidu.⁹⁰ Dále bylo vždy zmíněno právo menšin a rovnost všech občanů. Učebnice v těchto pasážích na jednu stranu připomínaly, že „vlastenec se snaží s příslušníky jiných národností“⁹¹ a že „milovat národ neznamená nenávidět ostatní“⁹² na druhou stranu se ale texty vymezovaly vůči Němcům a Maďarům a nabádaly žáky: „Nenapodobujte Němců a Maďarů, kteří utiskovali ostatní národy v bývalé říši habsburské.“⁹³ Podobný motiv v různých obmě-

⁷⁵ CAHA, A.: *Na cestu životem. Základy občanské nauky a výchovy*. Díl II. (dále jen *Na cestu životem*. Díl II.). Brno 1923, s. 9.f

⁷⁶ SKOŘEPA, M.: *Červánky*. Díl I., s. 21.

⁷⁷ CAHA, A.: *Na cestu životem*. Díl II., s. 11.

⁷⁸ SKOŘEPA, M.: *Červánky*. Díl III., s. 5.

⁷⁹ Např. POULÍČEK, F. – SPILKA, J.: *Občanská nauka a výchova pro obecné školy*. Díl III. (dále jen *Občanská nauka*. Díl III.). Praha 1936, s. 31–32; SKOŘEPA, M.: *Červánky*. Díl III., s. 16.

⁸⁰ POULÍČEK, F. – SPILKA, J.: *Občanská nauka*. Díl I., s. 18.

⁸¹ HORÁK, L.: *Dějepis a občanská nauka*. Díl I., s. 155.

⁸² POULÍČEK, F. – SPILKA, J.: *Občanská nauka*. Díl II., s. 46.

⁸³ NOVOTNÝ, J. O.: *Příručka občanské nauky*. Díl III., s. 254.

⁸⁴ SKOŘEPA, M.: *Červánky*. Díl I., s. 77.

⁸⁵ CAHA, A.: *Na cestu životem*. Díl II., s. 9.

⁸⁶ HORČIČKA, J. – LEDR, J.: *Mladý republikán. Listy z občanské nauky a výchovy pro československou mládež*. Díl III. (dále jen *Mladý republikán*. Díl III.). Praha 1924, s. 10.

⁸⁷ HORČIČKA, J. – LEDR, J.: *Občanská výchova a nauka ve škole národní. Sbirka příkladů*. Díl III. (dále jen *Sbirka příkladů*. Díl III.). Praha 1923, s. 26.

⁸⁸ POULÍČEK, F. – SPILKA, J.: *Občanská nauka*. Díl III., s. 26.

⁸⁹ HORČIČKA, J. – LEDR, J.: *Mladý republikán. Listy z občanské nauky a výchovy pro československou mládež*. Díl V. Praha 1924, s. 115.

⁹⁰ POULÍČEK, F. – SPILKA, J.: *Občanská nauka*. Díl III., s. 37; SKOŘEPA, M.: *Červánky*. Díl III., s. 9.

⁹¹ POULÍČEK, F. – SPILKA, J.: *Občanská nauka*. Díl III., s. 37.

⁹² CAHA, A.: *Na cestu životem*. Díl I., s. 10.

⁹³ HORČIČKA, J. – LEDR, J.: *Občanská výchova a nauka ve škole národní. Sbirka příkladů*. Díl II. 4. vyd. Praha 1926, s. 38.

nách byl přítomný v celkem pěti ze sedmi edičních řad⁹⁴. Texty žáky varovaly, že „nechceme vytvořit nového Rakouska“⁹⁵, ty smířlivější pak neoznačovaly za viníky pouze Němce, ale psaly, že „nesnášenlivost mezi Čechy a Němci byla příčinou mnoha válek.“⁹⁶ Celkově je však možno říci, že učebnice v textech o národnostním složení a právech menšin příliš nepracovaly s pozitivními příklady, ale častěji ukazovaly příklady negativní a odstrašující, u kterých jako hlavní aktéři figurovali Němci a Maďaři.

O národech mimo Československo se ve větší míře zmínily pouze tři zkoumané ediční řady. Dvě z nich (od autorské dvojice J. Horčíčka – J. Ledr a od J. Skořepy) měly v dílech pro nejstarší žáky informace o Svazu národů. Jako důvod vzniku tohoto společenství uváděla jedna učebnice snahu „zabraňovat příštím možným válkám a upravovati styky mezi státy na základě spravedlnosti a poctivosti“⁹⁷, druhá snahu o „uskutečnění myšlenky, aby přestaly války mezi jednotlivými státy.“⁹⁸ Oproti tomu třetí ediční řada, která se zabývala problematikou národa v celoevropském měřítku, uváděla, že válka jasně dokázala, že „idea národnosti je mocnější než idea lidství“⁹⁹ a že „celí národové v rozhodné chvíli odhodili zdánlivě krásná moderní hesla o mezinárodnosti a postavili se svorně za staré heslo: „Za národ!“¹⁰⁰ O vzniku Společenství národů se pak v této učebnici vůbec nepsalo.

Posledním velkým tématem, které se objevovalo ve většině analyzovaných edičních řad,¹⁰¹ byly přímé apelace na city žáků a pokusy ovlivnit jejich postoj k vlastnímu národu. Učebnice v tomto bodě opět přesně splňovaly požadavky učebních osnov, ve kterých byly zavedeny učební celky „Miluj národ a vlast!“¹⁰² a „Vlastenectví.“¹⁰³ Při apelaci na city žáků byly ve všech učebnicích zcela volně zaměňovány pojmy „národ“ a „vlast.“ Např. „Lásku k národu projevíme zvelebováním sama sebe.“¹⁰⁴ „Má vlast je česká země. Miluji ji jako svoji matku.“¹⁰⁵ „Každý Čech miluje svůj národ, svou vlast, je vlastencem.“¹⁰⁶

K působení na city žáků byly využívány různorodé prostředky: Příklady z historie („Pamatuj se si, že kdykoliv byl náš národ svorný, konal divy udatnosti, jako např. za dob Žižkových...“¹⁰⁷), příběhy ze života obyčejných lidí („Tatínek sedí tiše a já cítím, že je mu radostně... Mluví skoro šepem, ale není to řeč klidná, poučná. Jeho hlas je vzrušený. Je šťasten, že je Čech, že je zde na Znojemsku, ohroženém místě, že tu koná práci buditelskou...“¹⁰⁸), citace básní, písní a přísloví s národní tematikou (např. Nerudova báseň „Vzhůru již hlavu, národe“¹⁰⁹) a nechyběly ani jasné a přímé apelace na žáky („Láska k národu je povinnost vážná a svatá...“¹¹⁰). Často byla zdůrazňována nezbytnost toho, aby lidé v národě byli svorní a měli k sobě bratrský vztah.¹¹¹

⁹⁴ Výjimkou byly učebnice J. Horáka a J. O. Novotného.

⁹⁵ CAHA, A.: *Na cestu životem*. Díl III., s. 12–13.

⁹⁶ POULÍČEK, F. – SPILKA, J.: *Občanská nauka*. Díl III., s. 37.

⁹⁷ SKOŘEPA, M.: *Červánky*. Díl III., s. 106.

⁹⁸ HORČÍČKA, J. – LEDR, J.: *Mladý republikán*. Díl VI., s. 106–107.

⁹⁹ CAHA, A.: *Na cestu životem*. Díl III., s. 127.

¹⁰⁰ Tamtéž, s. 127.

¹⁰¹ Výjimkou byly učebnice J. Horáka a J. O. Novotného.

¹⁰² *Výnos č. 44.457-I*, s. 215.

¹⁰³ *Výnos č. 44.457-I*, s. 216.

¹⁰⁴ HORČÍČKA, J. – LEDR, J.: *Mladý republikán*. Díl VI., s. 2.

¹⁰⁵ HORČÍČKA, J. – LEDR, J.: *Sbírka příkladů*. Díl III., s. 31.

¹⁰⁶ CAHA, A.: *Na cestu životem*. Díl III., s. 13.

¹⁰⁷ HORČÍČKA, J. – LEDR, J.: *Mladý republikán*. Díl III., s. 9.

¹⁰⁸ HORČÍČKA, J. – LEDR, J.: *Mladý republikán*. Díl VI., s. 5.

¹⁰⁹ HORČÍČKA, J. – LEDR, J.: *Sbírka příkladů*. Díl III., s. 18.

¹¹⁰ CAHA, A.: *Na cestu životem*. Díl I., s. 7.

¹¹¹ Např. POULÍČEK, F. – SPILKA, J.: *Občanská nauka*. Díl II., s. 15; SKOŘEPA, M.: *Červánky*. Díl I., s. 19.

Při budování kladného vztahu žáků k národu byl také patrný důraz na nutnost vyjadřovat svou lásku skutky. Učebnice psaly o tom, že není možno o lásce k vlasti pouze mluvit, protože „... řeknu-li, že miluji svou vlast, musí to být někde vidět.“¹¹² Tyto konkrétní skutky měly mít podle učebnic různou podobu, např. znát dějiny národa a slavné muže, kteří pro národ padli,¹¹³ pomáhat ostatním,¹¹⁴ učit se a být slušní a poctiví¹¹⁵ nebo se pilně připravovat na své budoucí povolání.¹¹⁶

Celkově tedy učebnice věnovaly více prostoru textům o konkrétních národech žijících v Československu než obecným teoriím a definicím. V první řadě se psalo o českém, resp. československém národě, byly popisovány významné události z jeho minulosti s důrazem na mučednictví v dobách habsburské vlády a apelovalo se na to, aby žáci tento svůj národ milovali a vyjadřovali tuto svou náklonnost skutky. Téma čechoslovakismu v učebnicích nijak zásadně nerezonovalo a věnovala se mu jen menší část autorů. Dále se texty věnovaly ostatním národům žijícím v Československu, a to především Maďarům a Němcům. Na jednu stranu učebnice připomínaly právo menšin a psaly o tom, že není dobré utiskovat ostatní národnosti žijící v Československé republice, na druhou stranu byli Němci a Maďaři využíváni jako odstrašující příklady, které v minulosti spáchaly na československém národě mnoho křivd.¹¹⁷ Ostatním národům se učebnice věnovaly nepoměrně méně, nebo se jim nevěnovaly vůbec. Tyto poznatky jasně dokazují, že autoři učebnic se drželi oficiálních osnov a zabývali se především československým státem.¹¹⁸

Závěr

V samostatném Československu byla od počátku věnována pozornost výchově žáků a studentů prostřednictvím občanské nauky. Samotný předmět byl sice zaveden do škol až v roce 1922, nicméně již před tím mělo být na školách vyučováno o fungování státu, občanských právech a povinnostech apod. Výuka občanské nauky a výchovy byla v průběhu první republiky ovlivňována aktuální situací. Nejvíce patrné byly tyto tendence ve třicátých letech, kdy byly vydávány předpisy o tom, jaké projevy jsou a nejsou v rámci školní výuky povoleny. Ministerstvo školství a národní osvěty nevěnovalo pozornost pouze průběhu výuky a osnovám, ale také používaným učebnicím, které musely procházet poměrně přísným recenzním řízením.

Oficiální osnovy stanovovaly cíle a obsah nově zavedeného předmětu. S problematikou národa se měli dle osnov setkat všichni žáci, kteří absolvovali povinnou školní docházku, a to na středním a vyšším stupni obecných škol. Národu byly jednak věnovány samostatné učební celky, jednak byla tato problematika zahrnuta i v celcích dalších, např. o lidskosti nebo o státu. Ačkoliv byl národ v osnovách několikrát výslovně uveden jako povinné učivo, jen některé učebnice tento pojem nějak definovaly, nejčastěji na základě společného jazyka, území a společenských svazků.

Mnohem více se v kapitolách o národě pracovalo s konkrétními příklady. Až na několik zmínek o Společnosti národů se učebnice zabývaly pouze národy, které žily v Československu.

¹¹² SKOŘEPA, M.: *Červánky*. Díl III., s. 13.

¹¹³ HORČÍČKA, J. – LEDR, J.: *Mladý republikán*. Díl II., s. 21.

¹¹⁴ CAHA, A.: *Na cestu životem*. Díl I., s. 7.

¹¹⁵ SKOŘEPA, M.: *Červánky*. Díl III., s. 13.

¹¹⁶ HORČÍČKA, J. – LEDR, J.: *Sbirka příkladů*. Díl III., s. 19.

¹¹⁷ Totožné pojetí historické role Maďarů a Němců bylo možné nalézt také v učebnicích dějepisu. Němci byli v dějepisných učebnicích vykreslováni jako veskrze negativní postavy již od počátku národních dějin, zatímco Maďarům byla tato role přiknuta až od 19. století. Viz ŠMAJSTRLOVÁ, D.: *c. d.*, s. 56–92.

¹¹⁸ *Výnos č. 44.457-I*, s. 210.

Výklad nebyl v hojnější míře užíván k zdůrazňování jednoty Čechů a Slováků jakožto jednoho národa, ale bez ohledu na to, zda učebnice psaly o Češích nebo Čechoslovácích, vždy intenzivně budovaly kladný vztah žáků ke svému národu, a to pomocí různých didaktických prostředků. Oproti tomu byla zdůrazňována negativní role Němců a Maďarů v historii a bylo poukazováno na příkoří, kterých se tyto dva národy na Češích a Slovácích dopustili.

S přihlédnutím k tomu, že analyzované osnovy i učebnice byly oficiálně schválené Ministerstvem školství a národní osvěty, lze říci, že si čelní představitelé Československa přáli, aby se výše popsané skutečnosti staly součástí kolektivní paměti národa. Jinými slovy, česky a slovensky mluvící obyvatelé Československa měli milovat svůj národ, snažit se pro něj pracovat a respektovat právo národnostních menšin. Zároveň si však měli být vědomi toho, že rozbití Rakouska-Uherska bylo věcí správnou a nutnou a že proti zájmům Čechoslováků stáli vždy v opozici Maďaři a Němci, kteří československému národu v minulosti výrazně uškodili. S přihlédnutím k faktu, že více než 20 % obyvatelstva v Československu tvořili Němci, je tento poslední bod možno označit za projev značné národnostní nesnášenlivosti, kterou není možno spojovat pouze s událostmi v Německu ve 30. letech, protože tyto výše popsané názory se objevovaly již v učebnicích vydaných dříve. Zánik Československa a druhá světová válka navíc mohly žáky utvrdit v tom, že toto pojetí role Němců je pravdivé, protože za rozpad Československé republiky – státu označovaného za vrchol národních dějin – byli opět zodpovědní oni.

Vzhledem k tomu, že občanská nauka se měla dle oficiálního výnosu vyučovat na všech školách v Československu, a to bez ohledu na vyučovaný jazyk, bylo by dobré zjištěné výsledky porovnat s informacemi v učebnicích pro německé a maďarské školy, které také musely projít schválením Ministerstva školství a národní osvěty. Protože jsou však všechny učebnice prameny normativní povahy, je nutné zjištěné výsledky chápat především a pouze jako obraz toho, jak měly být utvářeny názory a znalosti žáků dle přání oficiálních státních představitelů. Jak totiž ukazují již některé výnosy vydané ministerstvem, školní výuku i samotné žáky ovlivňovala rovněž politická propaganda, osobnosti učitelů a mnoho dalších faktorů.

Mgr. Dana Šmajstrlová
Katedra historie Filozofické fakulty
Univerzity Palackého v Olomouci
Křížkovského 10
771 80 Olomouc
Česká republika
e-mail: smajstrlova-dana@seznam.cz